

Najslavnije od svih je Teatro Olimpico, prvo poznato renesansno kazalište, koje je 1580. u Vicenzi sagradio Andrea Palladio, po uzoru na antička, vraćajući se zaboravljenoj ideji grčkih teatar i rimskih odeona. To je kazalište 1585. dovršio Scamozzi, glasoviti nastavljatelj Palladiova djela. Teatro all'antica u Sabbioneti drugo je kazalište po vremenu gradnje, nastalo je odmah nakon Palladiova, između 1588. i 1590, a djelo je istoga arhitekta, Vicenza Scamozzi. Na prelasku 16. u 17. stoljeće nastaje Hvarsko kazalište, treće renesansno kazalište Europe. Sagradio je u hvarskoj luci na glavnom gradskom trgu nasuprot gradskoj loži, a iznad arsenala, koji se nalazio na samoj morskoj obali.

Tek sedam godina nakon završetka gradnje kazališta u Hvaru bit će sagradio renesansno kazalište Teatro Farnese, koje je talijanski arhitekt Giovanni Battista Aleotti podigao 1618. u Parmi. Iako je Hvarsko kazalište dovršeno, kako piše na njegovim nadvrstnicima, 1611–1612, zamisao o njegovoj gradnji i sama izvedba morala je započeti znatno ranije, u vrijeme iznimno žive obnove grada stradala od Turaka u Ciparskom ratu kolovoza 1571.

Gradnji komunalnoga kazališta pridonijelo je humanističko ozračje otoka, pojava renesansnih dramskih tekstova hvarskoga književnog kruga od Lucića i Hektorovića do Pelegrinovića i Benetovića, kao i čvrste veze Hvara s drugim jadranskim komunama, Splitom i Dubrovnikom.

Za razliku od spomenutih talijanskih teatar, Hvarsko kazalište nije sačuvalo izvornu unutrašnjost zbog kasnijih pregradnji, ali je gotovo u cijelosti sačuvan njegov izvorni renesansni vanjski izgled. Iako dokument o gradnji ne postoji, kao ni podatak o graditeljima kazališta, posredno se iz dokumenta koji 1678. navodi: „bisogno d' agiustar il Teatro destinato per la recita delle Comedie da questa Comunità nell' Arsenale“ može zaključiti kako je tada bilo obnovljeno, što ide u prilog dataciji na vratima.

Tko su bili protagonisti velikoga komunalnog pothvata i koliko je bilo njegovih obnova, nije moguće precizirati. Često se sva zasluga za podizanje Hvarskoga kazališta pripisuje gradskom knezu Petru Semitecolu, koji je upravljao gradom u vrijeme njegova dovršetka, premda je jasno da su neke radnje vezane uz gradnju morale nastati znatno prije Semitecolove uprave komunom. Na prijelazu 16. u 17. stoljeće u gradu Hvaru djeluju vršni graditelji iz glasovite pučiške obitelji Bokanić. Najvažniji je među njima arhitekt i kipar Trifun Bokanić, čuven po kapitalnim zahvatima na trogirskom i hvarskom glavnom gradskom trgu.

Dokumenti ga 1605. povezuju s izradom oltara Gospine kapele u hvarskoj katedrali, a isprave spominju majstora i njegov maniristički stil u svezi s gradnjom gradske lože, dovršene 1603–1605, za uprave gradskog kneza Julija Contarinija. Novija istraživanja dovode Trifuna Bokanića u vezu s pregradnjom hvarske dominikanske crkve sv. Marka i njezina zvonika. Loža je dobila tipične ornamente rozeta i andeoskih glavića kojima se radionica često koristila, a Andrijićev zvonik franjevačke crkve, sagradio početkom 16. stoljeća, dobio je za obnove u drugoj polovici 16. stoljeća nove dijelove s prepoznatljivim dekorativnim leksikom Bokanićeve radionice, balustradu sa stupićima u obliku dvostruke krukse s bisernim nizom i profiliranim rukohvatom s dentima.

Dovršetak 1612.

Bokanićeva je manira prepoznata i na zgradama arsenala i fontika podignutim nasuprot gradskoj loži u hvarskoj luci. Nova

Nakon trideset godina obnove 2. je svibnja svečano otvoreno obnovljeno Hvarsko kazalište. Pročelnik Konzervatorskog ureda u Splitu predstavlja povijest i tijek obnove prvoga komunalnoga kazališta u renesansnoj Europi

PIŠE RADOSLAV BUŽANČIĆ

zgrada arsenala sagradena je u 16. stoljeću na mjestu prethodnoga velikog arsenala stradala za napada brodovlja turskoga potkralja Alžira Uluz-Alija 1571. Obnova je trajala sve do početka 17. stoljeća, a radovi su prema izvještaju hvarskog kneza Stjepana Tiepola bili završeni 1607. I nakon toga arsenal je bio dograđivan. Natpis na njegovim istočnim vratima spominje 1611, fontik s njegove sjeverne strane dovršen je odmah nakon toga, a na njegovoj terasi nad ulaznim vratima kazališta uklesana je 1612. godina. Ta godina obilježava završetak gradnje renesansnog kazališta, koje je smješteno na katu.

Dovršetak arsenala i gradnja fontika, kao i izvedba kazališta, vezuju se uz providura Semitecola u razdoblju 1610–1613, ali se gradnja lukova prizemlja spominje već 1609. u izvještaju generalnoga providura Marcantonija Veniera. Arsenalu lukovi nisu služili samo kao konstrukcijska potpora, niti je kat mogao ostati isti s njihovom izgradnjom. Štoviše, njegovi su se zidovi morali debljinom podvostručiti da bi osigurali stabilnost lukova, pritišćući njihove pete poput gotičkih fijala. Lukovi su građeni radi ojačanja nosivosti kata nad njima, što pokazuje da je i prije Semitecolova zahvata začeta ideja terase fontika kao ulaza u kazalište na planiranom katu. Venier u izvještaju spominje da se grade još dva luka za dovršetak polovice gradnje. Zahvat je grada morao biti veoma važan i prije Semitecolova pothvata jer se skupa gradnja lukova kao priprema za tu investiciju ne bi izvodila samo radi skladištenja dvopeka, za što je kat arsenala uz ostalo služio u vrijeme kneza Contarinija.

Udjela u pregradnji i obnovi arsenala imala je radionica pučiških Bokanića. Dokumentirano je i prepoznato njihovo djelovanje u gradu potkraj 16. i početkom 17. stoljeća, a s druge strane rijetki stilski ele-

menti pokazuju forme kojima su se Bokanići rado koristili. Profilacija velikog luka arsenala s dentima lučna je inačica trogirskoga nadvoja južnih gradskih vrata s potpuno jednakim rasporedom profila, a ornament njegova vijenca, iako znatno veći, čest je ukras na vrpčama koje obrubljuju polja grbova pripisanih Bokaniću. Sjeverno pročelje fontika prema gradskom trgu ritmizirano je vratima s lučnim otvorima između kojih su kamene klupe na izduženim povišenim konzolama. Oblikovanje tih konzola malo je robusnije od onih koje je Trifun izveo u trogirskoj loži, a u obama slučajevima klupa je dio urbane opreme trga pa tako i u trogirskoj loži ima više svrhu odmora u sjenovitom dijelu trijema nego sjedišta pred sudačkim stolom. Vrata fontika su izrađena u maniri kojom se često koristila Bokanićeva radionica s naizmjeničnim ritmom blokova i fino isklesanim jastucima.

Jedinstvena slojevitost

Pored navedenoga, u prilog Bokanićevu djelovanju na hvarskom arsenalu ide i specifično oblikovanje balustrade terase fontika. Današnja balustrada nije izvorna, prenesena je iz Dubrovnika za obnove koju je proveo Cvito Fisković. Balustrada fontika ostala je zabilježena na nekoliko nacrtu, od kojih je najvažniji crtež prijedloga iluminacije građevine s izvornim rasporedom stupića ograde podijeljene u polja razdijeljena kapitanima nad kojima su kamene piramide. Bokanić je često primjenjivao, kako je već spomenuto, motiv konične izdužene piramide-fijale.

Kakva je bila unutrašnjost renesansnog kazališta? Koji je marangon bio njezin autor? To do danas nije poznato, ali se zna da je bila podijeljena na dva dijela, skenu i gledalište. Skena je bila prostranija od današnje i obuhvaćala je dijelom prostor parte-

ra do prve dvije lože. Pozornica i proskenji bili su drveni, kao i sjedala jednostavno raspoređena na podu od kvadratnih keramičkih ploča veličine kvadratne stope (sačuvan pod ispod poda novoga kazališta).

Kazalište je pregrađeno početkom 19. stoljeća u neoklasicističkom slogu pod upravom Kazališnog društva. Obnova 1801–1803. pod ravnanjem Petra Crescencija donijela mu je suvremeni izgled, novu organizaciju prostora s dvama redovima loža oko partera i novu skenu za glumce. Kasniji prepravci s polovine 19. stoljeća ostvarili su proširenje gledališta, gradnju loža i redukciju skene. Najveće je pregradnje donijela obnova s prijelaza 19. u 20. stoljeće, kada je kazalište dobilo današnji izgled. Opremljeno je novim dekoracijama, a obnovljeni strop iznad partera ožbukana je i oslikana slikarijama Ante Bubića u neobaroknom slogu. Alegorija Glazbe kao žene koja svira orgulje, pozlate na profilima i dekoracijama od kaširanoga papira (*cartapasta*), slikani ukrasi i skena oslikana novom scenografskom pozicijom majstora Nikole Marchija dali su kazalištu njegov današnji izgled.

Ta je modernizacija nepravedno smatrana uzrokom gubitka renesansne autentičnosti, razlogom smanjenja vrijednosti jedinstvenog arhitektonskog pothvata iz doba radanja novovjekovne scenske umjetnosti. Naprotiv, oni koji su tako mislili tipični su predstavnici vremena u kojem se purifikacija smatrala ispravnom metodom oslonjenom na valorizaciju spomenika. To je odavno odbačen stav i upravo se zbog toga Hvarsko kazalište može smatrati jedinstvenim ne samo po starosti nego i po slojevitosti, koja ga dovodi u rang prvorazrednih izvora za poznavanje razvoja europske scenske umjetnosti uopće. Četiristota obljetnica Hvarskog kazališta 2012. bila je važan jubilej i motiv koji je potaknuo Ministarstvo kulture i Grad Hvar da u nastavku restauraci-

je cjelovito obnove njegovu unutrašnjost. Nakon provedenih temeljitih arheoloških istraživanja, u kojima su, pored pronađenih mletačkih ostataka, prepoznati slojevi kasnoantičkog doba s obalnim zidom i temeljima davno izgubljenih lučkih postrojenja nastavljena je obnova kako bi kazalište ponovo dobilo ono mjesto među građanima koje je od vremena gradnje imalo, a upravo njegova javna uloga odredila ga je kao prvo komunalno kazalište renesansne Europe.

Tri desetljeća obnove

Zaštitni radovi na građevini započeli su još 1989. izradom potrebne dokumentacije te su nakon 1996. slijedili radovi koji su obuhvatili kompletnu konstruktivnu sanaciju građevine, od temelja do krovišta, uključujući sanaciju drvene konstrukcije dvokatnih loža kazališta. U cijelom su prizemlju provedena arheološka istraživanja, u kojima je otkrivena kasnoantička matrica grada i linija ranije rive, kao i dijelovi obrambenoga sustava grada. Prostori kata prezentirani su uporabom izvornih materijala, žbuke i vanjske stolarije prema postojećoj, s matunelama na podu koje su izrađene prema izvornima pronađenim u istraživanjima. Slijedilo je preoblikovanje prostora u svrhu nove namjene, koja je projektirana u skladu s današnjim potrebama javne građevine. Tijekom restauracije i prezentacije unutrašnjosti obavljani su i brojni specijalistički radovi, od restauracije kamenih elemenata pročelja i lukova unutrašnjosti, do radova na obnovi zidnih i stropnih oslika kazališta. Obnova je obuhvatila i zidni oslik scene te potpunu restauraciju kazališnih loža.

Od 1990. Ministarstvo kulture, uz pomoć i potporu Grada Hvara, kontinuirano, uz kraće vremenske prekide, ulaže i financira zahtjevan projekt obnove hvarskog arsenala s povijesnim kazalištem. Nakon izrade dokumentacije slijedila je konstruktivna sanacija zgrade, a potom rekonstrukcija i unutrašnje uređenje spomenika iznimne vrijednosti. Radove su izvele brojne hrvatske restauratorske tvrtke, među kojima i Hrvatski restauratorski zavod.

Do danas je uloženo oko 35 milijuna kuna od čega je Grad Hvar iz izdvojenih sredstava poreza na dohodak izdvojio oko 15 milijuna kuna, a potom najvećim dijelom Ministarstvo kulture, do ožujka 2018. oko 14 milijuna kuna. Pored toga do kraja 2018. izdvojeno je još 6.180.056,25 kn državne potpore, uključivo s PDV-om, a sredstva su u najvećem dijelu osigurana iz investicija Ministarstva kulture i Ministarstva regionalnoga razvoja te fondova Europske unije. Time se udio sredstava iz državnog proračuna popeo na iznos koji prelazi 35 milijuna kuna.

Obnovom je upravljao Konzervatorski odjel Ministarstva kulture u Splitu trideset godina, uključujući ratno i poslijeratno razdoblje, kada su prioriteti obnove promijenjeni, a mnogi spomenici poharani. U tom dugom vremenu projekt su vodili brojni znanstvenici i stručnjaci. Konzervatorski odjel Ministarstva kulture u Splitu vodio je konzervatorski nadzor nad obnovom kazališta od početka radova 1989. do završetka. Na tom su se poslu smjenjivali splitski konzervatori: Radoslav Bužančić 1990–1995, Goran Nikšić 1995–2006, konzervatori Anita Gamulin i Ambroz Tudor, 2006–2019. Autor je projekta sanacije konstrukcije Egon Lokošek, vrstan inženjer koji je dao golem doprinos razvitku hrvatske konzervacije i restauracije. Njegova zagrebačka tvrtka Lokošek projekt nadzirala je konstrukcijske radove sve do kraja sanacije nosive konstrukcije. Obnovu je uspio privedi kraju unatoč preranoj smrti koja je Ego Lokošeka zatekla 2017.

Glavni projektant obnovljenoga kazališta,

arhitekt Tomislav Krajina i njegova tvrtka Situs iz Šibenika spretno su pomirili prezentaciju povijesnoga kazališta sa suvremenim potrebama zajednice za koju je gradsko kazalište iznimno važan dio kulturnog života. Grad Hvar aktivno je sudjelovao u obnovi uloživši velike napore i novac kako bi se nakon obnove kazalište privelo staroj svrsi, u skladu s novim standardima scen-

Freska na stropu

šk, koja je organizirala simpozij s temom povijesti brodogradnje i mletačkih arsenala na kojem su izneseni i avangardni prijedlozi obnove arsenala kao kulturnog centra s gradskom knjižnicom, za što se zalagao Joško Belamarić.

Arheolozi konzervatori, Saša Denegri, Miroslav Katić, uz pomoć povjesničara umjetnosti Ambroza Tudora, autora konačne

Hvarski arsenal sačuvali je izvorni renesansni izgled

SVEČANOSTI OTVARANJA OBNOVLJENOG TEATRA

Dani Hvarskoga kazališta

Ovogodišnji Dani Hvarskoga kazališta, tradicionalni znanstveni skup u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Književnoga kruga Split, Grada Hvara i Hvarskoga pučkog kazališta, imali su posebno svečanu dimenziju: odvijali su se od 1. do 4. svibnja i u svoje događanje uključili i senzacionalno otvaranje obnovljenoga povijesnoga kazališta, utemeljena 1612.

Prvog dana znanstvenoga skupa, 2. svibnja, o temi *Hvarsko kazalište – prošlost, obnova, budućnost*, izlagali su Mirjana Kolumbić, Maja Milošević Carić, Cvijeta Pavlović, Ivana Tomić Ferić, Mira Muhoberac, Dubravka Crnojević Carić, Tahir Mujičić, Marija Krnić, Ivana Olujić, Dubravka Dulibić-Paljar i Anamarija Žugić, govoreći o obzorima hvarskoga povijesnoga kazališta, glazbenom repertoaru, autorstvom i žanrovskom u 18. stoljeću, glazbeničkoj Bajamontijevoj djelatnosti, tradiciji i suvremenosti prvoga javnoga europskoga kazališta, Hvarskom pučkom kazalištu, prostoru kao stvaralačkom poticaju, hvarskim svetačkim prikazanjima, matrimonijskim performativima i djevičanstvu u Lucijevoj *Robinji* te o isusovačkim školskim dramama. Drugoga dana (Tomislav Brlek, Kristina Peternai Andrić, Sibila Petlevski, Dragana Vučić-Đekić, Maja Lasić, Tatjana Ileš, Andela Vidović, Ivan Bošković, Helena Peričić, Vesna Vlašić) i 4. svibnja (Goran Pavlič, Adrijana Vidić, Ivan Trojan, Ana Lederer, Martina Petranović, Igor Tretinjak, Marina Milivojević Mađarev, Renate Hansen-Kokoruš i Bruno Krajić) izlagači su se fokusirali na teme autor-

ske umjetnosti, a voditeljica projekta obnove s njihove strane bila je arhitektica Ita Pavičić, kojoj dugujemo zahvalnost za praćenje svih faza projekta, posebno njegove završnice. Dakako da je radove pratio i o njima raspravljao širok broj stručnjaka, od djelatnika Muzeja hvarske baštine na čelu s ravnateljicom Nives Tomasović pa do zainteresiranih znanstvenika poput Nives Loko-

škoga i žanrovskoga.

Dane Hvarskoga kazališta podupiru Ministarstvo kulture RH, Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH, Leksikografski zavod Miroslav Krlež, Grad Hvar i Hvarsko pučko kazalište, a naša izlaganja u zgradi povijesnoga hvarskoga komunalnoga kazališta, u danas galerijskom prostoru iznad povijesnoga arsenala, bila su sudbinski poduprta baštinskim hrvatskim otočkim, kazališnim i književnim poticajima, novim vizurama senzacionalnoga malena a velika Hvarskoga kazališta i povijesnim trenutkom naše sadašnjosti: 1. i 2. svibnja bili smo sudionici iznimnih svečanih otvaranja jedinstvenoga teatra s dvjestotinjak mjesta, po mjeri čovjeka, sagrađena sedamdeset godina prije dubrovačkoga zatvorenog kazališta, također u prostoru arsenala, Orsana, 1682. Prvu svečanost osmislio je Jure Radnić, kao kolaž najboljih kazališnih ostvarenja svih naraštaja, predvođenih Hvarskim pučkim kazalištem, koji su i u ambijentalnim prostorima, s karizmatskim Milanom Lakošem, bili vrhunski izvođači i domaćini (s prisjećanjem na redatelja Marina Carića), a otvorila pomoćnica ministrice kulture Iva Hraste Sočo. Drugu svečanost otvaranja, 2. svibnja, uz Marulićevu *Juditu* u izvedbi Ensembles Dialogos i Katarine Livljančić u režiji Sande Hrčić, otvorila je ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek. Znanstvenom skupu i ove je godine predsjedavao akademik Boris Senker, predsjednik odbora Dana Hvarskoga kazališta.

MIRA MUHOBERAC

verzije konzervatorskog elaborata, proveli su nadzor nad arheološkim istraživanjima koja su bila povjerena tvrtki Neir iz Splita, a njihovim rezultatima bacili su novo svjetlo na urbanistički razvoj grada Hvara. Pronađena je kasnoantička luka grada s postrojenjima, kao i slojevi pregradnji mletačkog arsenala. Zapadno pročelje arsenala i navozna rampa na rivi pronađeni su još s prvih istraživa-

nja devedesetih u sondama koje su prethodile konstruktivnoj sanaciji. U tim je istraživanjima prepoznata urbanistička regulacija grada i njegov povijesni razvoj sve do prepoznatljive kasnorenesansne urbanističke regulacije grada.

Zahtjevni restauratorski radovi

Provedeni restauratorski radovi bili su vrlo zahtjevni. Obnovu zidnog oslika scene i stropa kazališta izveo je splitski odjel Hrvatskoga restauratorskog zavoda pod vodstvom Tončija Borovca, a radove obnove loža, zidnih oslika i restauraciju drvenoga kasnorenesansnog kasetiranog stropa izvela je restauratorska radionica Giuseppe i Zrinka Savá sa suradnicima.

Restauraciju ograde stubišta kazališta od lijevanog željeza, čišćenje kamene ograde fontika, obradu arheološkog materijala provela su splitske tvrtke Elaboro i Neir, a kamenarske radove izvela je klesarska radionica OK-Stipe iz Pučišća na Braču. Građevinski nadzor nad radovima vodio je hvarski građevinar Žarko Dadić i njegova tvrtka Urbing, a glavni izvođač građevinskih radova bila je Spegra inženjering iz Splita i njezini kooperanti. Treba kazati kako ovaj popis samo okvirno pokazuje broj sudionika obnove, koji je dakako mnogo dulji.

Kulturno značenje Hvarskog kazališta prelazi okvire lokalne zajednice, ono je središte nekih od najvažnijih kulturnih manifestacija Hrvatske, poput Dana Hvarskoga kazališta, koju su pokrenuli HAZU, Književni krug u Splitu i zadarski Filozofski fakultet 1973, a koja bez prekida traje do današnjeg dana, punih 46 godina. Znanstveni simpozij u kojem sudjeluju teatrolozi, povjesničari književnosti, filolozi prate izvedbe Hvarskog pučkog kazališta, jedinstvenog amaterskog teatra zasnovana na renesansnoj baštini otoka, a znanstveni se prilozi objavljuju u zborniku koji svake godine prati manifestaciju. Dane, uz HAZU i Književni krug, organiziraju Hvarsko pučko kazalište i Grad Hvar uz potporu Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Treba spomenuti kako su i za vrijeme obnove arsenal i kazalište bili središte kulturnih događanja Hvara te da su se u njemu odvijali prvorazredni kulturni događaji, od koncerata do izložbi, među kojima treba izdvojiti izložbu Kuzme Kovačića, kojom se nakon Rima predstavio publici rodnoga grada.

Pored neizmjerne važnosti za lokalnu sredinu, u kojoj je Hvarsko kazalište središnji kulturni sadržaj, a dobit će novi polet u organizaciji kulturnog života Hvara, obnova Hvarskoga kazališta neprocjenjiv je znanstveni doprinos proučavanju povijesti europskih kazališta, ali i razvoja grada Hvara. Nova će istraživanja upotpuniti percepciju tog iznimnog spomenika kulture, koju možemo zahvaliti kako povijesnim interpretacijama, tekstovima Grge Novaka, Nike Dubokovića Nadalinija, Cvite Fiskovića, Marina Zaninovića, Mladena Nikolancija, Slobodana P. Novaka, Nikole Batušića, Petra Selema, Mirjane Kolumbić Ščepanović i Joška Kovačića, tako i novijim tekstovima, među kojima treba istaknuti velik doprinos Nikše Petrića i Ambroza Tudora.

Sama je obnova, zbog složenosti, pothvat koji pokazuje sposobnost hrvatske restauratorske struke, koja je vlastitim snagama privela kraju velik i osobito osjetljiv posao. Tomu je svakako pridonijela stogodišnja tradicija konzervatorske službe, prve institucionalne službe zaštite u Europi, kao i razvoj restauratorske discipline koja je svoj obol dala u obnovi spomenika kulture nakon završetka Domovinskoga rata.